

CHET TILLARNI O‘QITISHDA KOGNITIV- KOMMUNIKATIV YONDASHUV

Xabibullaeva Guljaxan Kengesbay qizi
Uzbekistan, Nukus
QDU tayanch-doktoranti
+998906610598
guljaxanxabibullaeva@gmail.com

DOI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14270230>

Annotasiya: Maqolada chet tillarni kognitiv o‘qitish masalasiga e‘tibor qaratilib, chet tillarda leksika va grammatikani o‘qitishda kognitiv-kommunikativ yondashuv o‘rganilgan. Xorijiy tillarni o‘qitishda kognitiv yondashuv va muloqot asoslari hisobga olinadi.

Tayanch so‘zlar: kognitiv metod, kognitiv yondashuv, kognitiv ko‘nikmalar, kognitiv-kommunikativ ta‘lim, kognitiv-kommunikativ faoliyat, chet tili.

Oliy ta‘limni modernizatsiyalashning hozirgi bosqichi xorijiy tillarni o‘qitish konsepsiyasini tubdan o‘zgartiruvchi mazmun, tuzilma, natijaviy-maqсадli asos, shakllardagi o‘zgarishlar bilan tavsiflanadi. Bu fakt chet tili ta‘limining asosiy uslubiy tamoyillaridan biri bo‘lgan kognitiv-kommunikativ hodisaga e‘tibor qaratish imkonini beradi.

"Kognitiv" atamasi rus tiliga tarjima qilinganda kognitiv degan ma‘noni anglatadi. Xorijiy tillarni o‘qitishda onglilik tamoyiliga tayanadi.

Kognitiv ko‘nikmalar - bu kognitiv jarayon bo‘lib, uning davomida olingan ma‘lumotni idrok etish, anglash, keyinchalik uni o‘zlashtirish va bilimga aylantirish, olingan bilim va ko‘nikmalardan kasbiy sohada va kommunikatsiyada foydalanish amalga oshiriladi. To‘g‘ri o‘qitish bilan kognitiv chet tili ko‘nikmalarini takomillashtirish, jarayon unumdorligini oshirish mumkin. Agar kognitiv ko‘nikmalar zaif bo‘lsa, ularni zarur maxsus metodika yordamida kuchaytirish mumkin.

Kognitiv ko‘nikmalarning shakllanishi nutq faoliyatining barcha turlari: gapirish, o‘qish, tinglash, ijtimoiy-maishiy va ixtisoslashgan leksikani, grammatik qoidalarni va til formulalarini o‘zlashtirgan holda yozishning kommunikativ mohiyatidir. Til tizimini nutq orqali izchil maqsadli o‘qitish ona tilini o‘zlashtirish imkonini beradi. Zero, aynan nutqda, ya‘ni leksikada shunday ma‘nolar mavjudki, ular yordamida va ular asosida odamlarning o‘zaro muloqoti amalga oshadi.

Kognitiv ko‘nikmalarni shakllantirishning barcha bosqichlarida chet tili o‘qituvchisi ta‘lim oluvchilarning o‘quv dasturlariga muvofiq maxsus atamalar, maishiy va ijtimoiy leksika, grammatik va stilistik materiallar va mashqlarni

muvaffaqiyatli o'zlashtirishini ta'minlashi kerak. Bunday mashqlar qatoriga leksik xotirani rivojlantirish va so'zning kognitiv obrazini yaratishga doir mashqlar misol bo'la oladi.

Xorijiy tilga kognitiv yondashuvda turli tillar vakillarining tafakkur tabiatidagi farqlarni hisobga olish kerak. Bu til tavsifiga nafaqat lisoniy ifoda, balki real dunyoni anglashning milliy xususiyatlari nuqtai nazaridan ongli ravishda yondashish, chet tilining qiyinchiliklarini yaxshiroq tushunish va tushuntirish hamda o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Aksariyat o'quvchilar leksik ma'lumotni operativ va uzoq muddatli xotirada saqlamaydilar. Ular eshitish va differensial sezuvchanlikning past darajasiga ega, o'z fikrlarini tuzishda leksik materialni bashorat qila olmaydilar, fikrni dalillar bilan dalillay olmaydilar, leksik materialda eslab qolish uchun zarur bo'lgan umumlashtiruvchi belgilarni ajrata olmaydilar, mantiqiy va savodli bayon qila olmaydilar. Kognitiv yondashuv talablarini hisobga olgan holda leksik kompetensiyani shakllantirish uchun mashqlar tizimi zarur, chunki bu holda mashq ta'limning elementar birligi bo'lib, keyingi bo'linish ostida emas. Grammatikani o'qitishning kognitiv-kommunikativ jihati haqida gapirar ekanmiz, bilimlar muloqot jarayonida uzatilayotganda kommunikativ va kognitiv o'zaro aloqadorligini e'tirof etish lozim. Bunda talabalar xotirasida bilimlar to'planadi, ular tizimlashtiriladi, bu esa bilish faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunda tilning kognitiv funksiyasi ham ifodalanadi. Grammatika nazariyasi til nima ekanligini, u kommunikativ tizim sifatida qanday faoliyat ko'rsatishini tushunishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar grammatikani o'rganishda va mashqlarni bajarishda grammatik bilimlar va o'z tajribalarini bir-biriga bog'lay olishlari kerak. Bundan kelib chiqadiki, grammatika va kommunikatsiyani bir-biridan ajratmaslik kerak. Kognitiv jarayonlar qanchalik faol va samarali ishlasa, o'quv jarayoni shunchalik muvaffaqiyatli kechadi.

Yangi bilimlarni egallash jarayoniga kommunikativ-kognitiv yondashuv shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, individuallashtirilgan ta'lim metodlari, usullari va texnologiyalarini o'z ichiga oladi. Xorijiy tilni o'qitishga zamonaviy ilmiy yondashuvlarning nazariy tahlili, ularning transformatsiyasi fundamental fanlardagi psixologiya va lingvistikani o'z ichiga olgan xorijiy tilni o'qitish metodikasi bo'yicha tadqiqotlar ta'sirida sodir bo'ladi, ularning asosiy birikmasi kognitiv va kommunikativ yondashuvning paydo bo'lishini, uning ilmiy atama sifatidagi mazmunining fanlararo va ko'p qirraliligini belgilab berdi.

Kommunikativ-kognitiv yondashuv doirasida chet tilini o'rganish o'quvchilarning psixik xususiyatlari va kognitiv afzalliklariga muvofiq o'quv

jarayoniga qo'yiladigan zamonaviy talablar, ularda o'rganilayotgan til tizimi haqida adekvat tasavvurni va chet tilida muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun shartlangan. Ta'limga kommunikativ-kognitiv yondashuv o'quvchilarning ingliz tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, chunki u o'quvchilarning kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olishga va bilish jarayonining qonuniyatlariga asoslanadi.

Xorijiy tilni o'rganishga kognitiv yondashuv nazariy lingvomadaniy bilimlarni to'plash va tartibga solish, talabaning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'qitish metodikasiga kommunikativ va kognitiv yondashuvlarning uyg'unligi o'zlashtirilayotgan bilimlarning samaradorligini oshiradi.

Ushbu nazariyaning davomi sifatida o'quvchining bilishdagi xulq-atvorini tavsiflovchi kognitiv uslublar ishlab chiqildi - refleksiv, impulsiv, maydonga bog'liq, noaniqlikka bardoshli. Kognitiv uslublar chet tillarni o'qitishda ma'lum strategiya va yondashuvlarni keltirib chiqarishi aniqlandi.

So'nggi tadqiqotlarda chet tilini ikkinchi til sifatida o'rganishning yigirma to'rtta strategiyasi shakllantirilgan bo'lib, ularni uchta asosiy guruhga bo'lish mumkin:

- metakognitiv strategiyalar, shu jumladan mashg'ulotlarni oldindan rejalashtirish, o'quv jarayoni haqida xabardorlik, natijalarni baholash;
- o'quv materialini boshqarish bilan bevosita bog'liq bo'lgan kognitiv strategiyalar;
- hamkorlikni nazarda tutuvchi ijtimoiy-affektiv strategiyalar, shuningdek, tushunarsiz narsani aniqlash uchun kompensatsiya strategiyalari.

Xorijiy fanlarning keyingi psixologik va metodologik tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, chet tilini o'zlashtirishning muvaffaqiyati nafaqat aql, aql bilan bog'liq aqliy kognitiv jarayonlarni, balki his-tuyg'ular bilan bog'liq affektiv sohani ham belgilaydi. Ushbu jarayonni gumanistik psixologiyaning asoschisi tadqiqotchi K. Rojers boshlab berdi, u 1951-yilda inson xulq-atvorining o'n to'qqiz tamoyilini tavsiflab berdi, unga ko'ra inson, birinchi navbatda, hissiy mavjudot bo'lib, shu bilan birga jismoniy va kognitiv subyekt bo'lib qoladi.

Xorijiy tillarni o'qitishga nisbatan K.Rodjersning gumanistik konsepsiyasi tadqiqotchi-psixolog Dj.Karran va boshqa ko'plab olimlarning ishlarida o'z rivojini topdi, ular orasida chet tillarni o'rganish uchun motivatsiya, xavotirlanish darajasi, o'z-o'zini baholash darajasi, cheklanganlik, hamdardlik kabi muhim xususiyatlar ajratib ko'rsatilgan.

Tanlangan tarkibiy qismlarni ko'rib chiqishda davom etar ekanmiz, shuni ta'kidlash kerakki, talabalarning o'z-o'zini past baholashi ko'pincha chet tilini

o'rganishda talabalarning kommunikativ va kognitiv faoliyatida cheklanishiga yoki tanishroq atamani qo'llab, "murakkab" ga olib keladi, uning qarama-qarshi turi - "tavakkalchilikka tayyorlik." Cheklanib qolish ko'pincha ta'lim oluvchilar uchun odatiy bo'lgan xatolar tufayli yuzaga keladi, bu esa chet tilini samarali egallashga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xatolardan qo'rqmaydigan, lekin yuqori til kompetensiyasiga erishishi shart bo'lmagan o'quvchilar. "Xavfli" o'quvchilarni muloqotda ustunlik qilmasligi uchun ularni o'z vaqtida to'xtatish kerak.

Empatiya zamonaviy ilm-fanda o'zini boshqalarning o'rniga qo'yish qobiliyati sifatida tushunilishi, o'quvchining ona tilida muloqotini ta'minlashda muhim rol o'ynashi ilmiy tadqiqotlarda isbotlangan. Empatiya darajasi yuqori bo'lgan talabalar chet tilini o'zlashtirishda katta yutuqlarga erishishi shart emasligi aniqlandi.

Kommunikativ yondashuv bundan ko'ra yaxshiroq motivatsiyalanishi mumkin emas, uning maqsadi o'quvchilarni xorijiy tilni o'rganish orqali bilim va tajribasini to'plash va kengaytirishga undashdir. Ta'lim oluvchilar auditoriyadan tashqarida real muloqot qilish uchun chet tilidan foydalanishga tayyor bo'lishlari kerak, masalan, ushbu tilda so'zlashuvchi mamlakatga tashrif buyurish paytida, uyda chet ellik mehmonlarni qabul qilish paytida, yozishmalarda, audio va video materiallarni, ish natijalarini almashishda va tilning maqsadli mamlakatidagi institutlar va do'stlar bilan. Ushbu yondashuv o'quvchilarni qiziqtirgan mavzularga e'tibor qaratishi va dastur maqsadlariga erishish uchun matn va vazifalarni tanlashga imkon berishi bilan jalb qiladi. O'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlari ularning keng doiradagi ahamiyatli, real va erishiladigan maqsadlarda ishtirok etishlari tufayli rivojlanadi, ularning muvaffaqiyatli bajarilishi qoniqish hosil qiladi va ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Kognitiv jihat kommunikativ jihatga kiritilishi va unga bo'ysunishi kerak, lekin shu bilan birga buning uchun asos qayerda ekanligi ko'rsatilishi kerak: assimilyatsiyaga yordam beradigan biron-bir o'xshashlikni qayerda topish kerak yoki aksincha, assimilyatsiyani oldini olish uchun farqlarni aniqlash kerak. O'qituvchining vazifasi muloqotdagi psixologik va kommunikativ to'siqlarni bartaraf etish, ko'pincha o'ziga xos tayanch bilimlarning yo'qligi bilan bog'liq bo'lgan turli xil kommunikativ qiyinchiliklarni yengib o'tishdan iborat.

Shunday qilib, ta'limga kognitiv-kommunikativ yondashuv chet tillarni o'qitishning kommunikativ metodining nazariy asosini tashkil etadi, ya'ni til va nutq materialini tanlash, tashkil etish, o'rganish ketma-ketligi va uni taqdim etish usullari kabi metodologik masalalarni hal qilish va uni ma'lum bir yoshdagi o'quvchilarning kommunikativ ehtiyojlarini va ta'lim sharoitlarini hisobga olgan holda o'qitish;

ikkinchi tomondan, kognitiv nuqtayi nazardan, u chet tilini minimal darajada o'rganayotgan o'quvchi shaxsining lisoniy, mintaqaviy va madaniy-estetik qiziqishlari va talablarini qondiradigan va rivojlantir

Natijada o'quvchi shunchaki o'qituvchining pedagogik faoliyati obyekti emas, balki chet tilini o'qitish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. O'z navbatida, ta'lim jarayonida real muloqot modellari va xorijiy tilda real muloqotning o'ziga xos xususiyatlari mavjud, chunki madaniyatlararo muloqot sharoitida xorijiy tildan samarali foydalanish uchun til tizimini bilish yetarli emas.

Kommunikativ yondashuvning asosiy masalasi shundaki, tilni o'zlashtirish jarayoni vaziyatli muhitda real muloqot jarayoni sifatida tashkil etilishi kerak. Ushbu yondashuv doirasida til o'qitishning asosiy maqsadi kommunikativ kompetensiyadir. Kognitiv yondashuvning fundamental g'oyasi shundan iboratki, ta'lim jarayoni bilimlarni egallashga, uning birliklarini tizimlashtirish va tartibga solishga, ularni haqiqatga moslashtirishda saqlash va qo'llashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Boshqa tilni o'rganish o'quvchilarning dunyoni tushunishini chuqurlashtirishga yordam berishini hisobga olgan holda, shuni ta'kidlash kerakki, g'oya kommunikativ va kognitiv yondashuvlarni birlashtirish va ham muloqot, ham bilishni o'z ichiga olgan yondashuvni olishdir. Jahonda ta'lim sohasidagi o'zgaruvchan voqeliklar ishtirokchilik yoki konstruktivizmga asoslangan bilimlarni uzatishdan rivojlantirishga o'tishni taqozo etadi. Shunday qilib, xorijiy tilni kommunikativ va kognitiv o'qitishning asosiy maqsadi maqsadli til orqali real va mafkuraviy vazifalarni hal qilishda nutqiy va aqliy faoliyatni amalga oshirish qobiliyatining rivojlanganligi sifatida kommunikativ va kognitiv kompetentlik hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishishni kuzatish uchun kommunikativ va kognitiv yondashuvning asosiy tamoyillarini ko'rib chiqamiz.

Birinchi tamoyil shuni anglatadiki, chet tilini egallash aynan insonning nutqiy faoliyati orqali amalga oshirilishi kerak. Nutqiy faollik maqsadga yo'naltirilgan, til tomonidan belgilanadigan va inson o'zaro munosabatida nutqni qabul qilish va ishlab chiqishning vaziyatli jarayoni bilan shartlangan deb qaraladi.

Ikkinchi tamoyil kommunikativ va kognitiv ta'limga qulay shart-sharoitlar bilan bog'liq. Ushbu shartlar o'quvchilarning aqliy va nutqiy faolligini rag'batlantirishni nazarda tutadi. Bu talabalar yengib o'tishi kerak bo'lgan intellektual to'siqlarni o'z ichiga olgan muammoli vaziyatlarni modellashtirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Ushbu to'siqlarni yengib o'tish kognitiv rivojlanishga olib keladigan tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish kabi kognitiv operatsiyalarni o'tkazishni talab qiladi.

Uchinchi tamoyil ijtimoiylashuvning motivatsion va tabiiy xarakterini ta'minlovchi va konkretlashtiruvchi autentik vaziyatlarni yaratishni nazarda tutadi. Authentic situations occur due to the use of verbal and nonverbal means of communication.

To'rtinchi tamoyil talabalarning epistemologik uslublarini (empirik, ratsional va metaforik) hisobga olish muhimligini belgilaydi. Bular, asosan, insonning dunyoni anglashi va bilim olishiga yordam beradigan usullardir. Ta'lim jarayonida ushbu uslublar har bir aniq o'quvchi uchun bilim olish uchun eng qulay bo'lgan modellar kabi tegishli o'quv axborot turlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Beshinchi tamoyil o'quvchilar shaxsini lingvistik jihatdan rivojlantirishga taalluqlidir. Biz inson til orqali ijtimoiy ongning bir qismiga aylanadi va faqat shu fakt tufayli uning individual ongi rivojlanadi, degan g'oyani qo'llab-quvvatlaymiz. Til jamoaviy ongning tashuvchisi bo'lganligi sababli, ijtimoiy ongning bir qismi bo'lgan, til qobiliyatiga ega bo'lgan va nutqiy xulq-atvorda namoyon bo'ladigan, shu tariqa lingvistik shaxsga aylanadigan shaxs haqida gapirish mumkin. U xodimning matn ishlab chiqarishini belgilaydigan quvvatlar va xususiyatlarning kombinatsiyasi sifatida belgilanadi. Lingvistik shaxsni rivojlantirish modeli semantik, kognitiv va pragmatik darajalarni o'z ichiga oladi.

Oltinchi tamoyil chet tilini o'rganish talabalarning dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi, degan fikrni ta'kidlaydi. Bunda chet tillarni o'rganish va dunyoqarashni rivojlantirish jarayonlari o'zaro bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Olamning lisoniy tasavvuri insonning bilish faoliyati bo'lib, uning yordamida dunyoqarash va uning asosiy tarkibiy qismi rivojlanadi. Kognitiv faoliyat uch bosqichdan iborat triada sifatida qaraladi: axborotni qabul qilish, uni ongga kiritish va nutqda harakat qilish.

O'quvchilar dunyoqarashini rivojlantirish maqsadi ularning ongida akkulturasiya modelini - insonning o'zgarar madaniyatiga muvaffaqiyatli moslashishiga qaratilgan mavhum sxemani qurishni nazarda tutadi. Model ikki ko'rinishni nazarda tutadi: 1) o'z madaniyatining ustuvorligini tan olishga asoslangan etnosentrik ko'rinish; 2) ham ona, ham begona madaniyatlarning tengligini tan olishga asoslangan etnorelyativ ko'rinish. Bunda talabalar chet tilini o'rganish jarayonida o'zga madaniyat bilan etnorelyatsion o'zaro ta'sirga e'tibor qaratishlari kerakligi ta'kidlanadi.

Yettinchi tamoyil talabalar bilimni rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Bilimlar makoni insonning kognitiv tizimi faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun o'zaro bog'langan va bog'langan bilimlarning tuzilgan birliklari to'plami sifatida

ta'riflanadi. Bilim birliklari mavhumlikning turli darajalari va murakkablikdagi tushunchalardir, deb taxmin qilinadi. Konsepsiyalar bilish natijasi hisoblanadi. Inson bilish jarayonida turli tushunchalarni tahlil qilish, taqqoslash va birlashtirish orqali o'z ongida yangi tushunchalarni shakllantiradi. Tushunchalarda insonning lisoniy va kognitiv tajribasi mujassamlashgan va kristallashgan bo'ladi. Shunday qilib, olamni konseptual tasavvur qilishning "konstruktiv psixik bloklari"ni yoki inson bilimlari makonini tushunchalar deb hisoblash mumkin.

Sakkizinchi tamoyil chet tilini o'rganish jarayonida talabalarning ko'p sonli bilimlari ishlab chiqiladi va qo'llaniladi degan g'oyani qo'llab-quvvatlaydi. Ko'p sonli ziyolilar tushunchasi X. Gardner tomonidan kiritilgan. U bu usulni inson bilish aktlaridagi axborotni qabul qilish va qayta ishlash usuli deb ta'riflagan. Ko'plab ziyolilar orasida X.Gardner lingvistik, mantiqiy-matematik, vizual-fazoviy, musiqiy, shaxslararo, firma ichidagi, jismoniy-kinetik va naturalistik ziyolilarni ajratib ko'rsatadi. Chet tilini o'rganishda biz asosan lingvistik va logik-matematik ziyolilarning rolini ta'kidlaymiz, garchi bu jarayonda boshqa turdagi ziyolilar ham ishtirok etsa-da.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, chet tilini o'rganish jarayonida ham kommunikativ, ham kognitiv paradigmalar uyg'unlashadi. Ushbu paradigmalarning uyg'unligi chet tilini o'qitishda kommunikativ va kognitiv yondashuvga olib keladi. Ushbu yondashuv talabalarning nafaqat kommunikativ, balki tegishli kompetensiyalarda o'z aksini topadigan kognitiv ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirish zarurligini ta'kidlovchi asosiy tamoyillarga asoslanadi.

Adabiyotlar:

1. Kabardov, M.K. Kommunikativnie i kognitivnie sostavlyayushie yazikovix sposobnostey: individualno[1]tipologicheskiy podxod: avtoref. diss. d-ra psix. nauk: spes.19.00.01; 19.00.07 / Kabardov M.K. – M., 2001. – 52 s.
2. Babinskaya, P.K. Kommunikativnost i kognitivnost – osnovnie kategorii sovremennoy metodiki ob[1]ucheniya inostrannim yazikam / P.K. Babinskaya // Neprerivnoye obucheniye inostrannim yazikam: metodologiya, te[1]oriya, praktika: materialy dokl. Mejdunar. nauch.-prakt. konf., Minsk, 23-24 dek. 2003g.: v 3 ch. / MGLU; redkol.: N.P. Baranova [i dr.] . – Minsk, 2003. – Ch. 1. – S. 3-5.
3. Obdalova, O.A., Minakova, L.Yu. Vzaimosvyaz kognitivnix i kommunikativnix aspektov pri obuchenii inoyazichnomu diskursu / Filologicheskiye nauki. Voprosi teorii i praktiki / Tambov: Gramota, 2013. – №7 (25): v 2-x ch. – Ch. I. – S. 148-153.
4. Loarer, E. Kognitivnoye obucheniye: istoriya i metodi // Kognitivnoye obucheniye: sovremennoye sostoyaniye i perspektivi. – M.: Izd-vo Instituta psixologii RAN, 1997. – S.17-33.
5. Karpova, I. V. Kommunikativno-kognitivniy podxod k obucheniyu referirovaniyu studentov na prodvinu[1]tom urovne v neyazikovom vuze: dis. kand. ped. nauk: 13.00.02 / I. V. Karpova. – M., 2005. – 150 s